

PATOLOŠKI NARCISIZEM IN STARŠEVSTVO

373

PATHOLOGICAL NARCISSISM AND PARENTHOOD

Tina Arnuš, univ. dipl. soc. ped.

Oš Šmartno pri Litiji, Pungrt 9, 1275 Šmartno pri Litiji

tinaarnus@yahoo.com

POVZETEK

Danes mnogo sodobnih avtorjev opozarja na porast narcisizma, nekateri celo govorijo, da živimo v narcistični družbi. Odsotnost očetovske figure, idealizacija materinstva, čaščenje slave, uspeha in kulta potrošništva so dejavniki, ki naj bi ustvarjali ustrezno podlago za razvoj narcističnih motenj. Porast narcističnih motenj je spodbudil raziskovanje navedene problematike in tako imamo na voljo študije narcisizma, ki ponujajo temeljite in poglobljene opise narcisizma ter smernice za prepoznavanje in diagnosticiranje motenj. V prispevku raziščem še neki drugi vidik. Zanima me, kako se narcistična motnja izraža v medosebnih odnosih in kako osebnost narcističnega starša vpliva na izoblikovanje odnosa med njim in otrokom. V prvem delu kratko opredelim teorije narcisizma in narcistično motnjo, nato se posvetim narcistično zaznamovanim odnosom in na koncu podrobno

opišem ključne značilnosti odnosa med narcističnim staršem in njegovim otrokom.

KLJUČNE BESEDE: *patološki narcizizem, psihološki razvoj, medosebni odnosi, družina, starševstvo, otroci.*

ABSTRACT

Nowadays many contemporary authors warn of the rise of narcissism, with some even saying that we are living in a narcissistic society. The absence of a father figure, the idealization of motherhood, the worship of fame and success, and the cult of consumerism are considered factors which create a solid foundation for the development of narcissistic disorders. The increase of instances of narcissistic disorders has spurred an examination of this issue, and thus we have at our disposal a number of studies of narcissism which offer thorough and comprehensive descriptions of the phenomena, as well as guidelines to recognizing and diagnosing disorders. In this article I examine another aspect of narcissism and look at how the narcissistic disorder manifests itself in interpersonal relationships, and how the personality of a narcissistic parent influences the formation of the relationship between parent and child. In the first part of the article I present a brief description of the theories of narcissism and the narcissistic disorder; thereafter, I focus on relationships characterized by narcissism, and conclude with a thorough description of the key characteristics of the relationship between a narcissistic parent and his child.

KEYWORDS: *pathological narcissism, psychological development, interpersonal relationships, family, parenthood, children.*

UVOD

Zanimanje za koncept narcizizma je v zadnjih letih naraslo – delno zaradi porasta narcističnih osebnostih motenj, delno pa zaradi

večje pozornosti pri njihovem diagnosticiranju (Shaked, 1994). Sama beseda narcisizem izvira iz antične zgodbe o mladeniču z imenom Narcis (Narkis), v strokovno literaturo pa je izraz prvi vpeljal Freud (1987), ko je govori o razlikah med primarnim in sekundarnim narcisizmom. Razmah teorij narcisizma je prineslo obdobje po drugi svetovni vojni, ko so ameriški psihoanalitiki začeli opazati porast motenj, ki jih niso znali uvrstiti med psihoze ali nevroze. Tako se je oblikovala nova klinična entiteta *borderline* motnje in njen korelat, patološki narcisizem (Žižek, 1985). O patološkem narcisizmu danes obstaja že kar nekaj literature. Spoznanja različnih avtorjev se v nekaterih delih razlikujejo, vendar so ključne značilnosti motnje in njihovi opisi dokaj enotni. Večina avtorjev se usmerja zgolj v razlago etioloških dejavnikov in opise psihološke strukture narcističnih posameznikov, medtem ko je vidik vloge narcističnega starša in partnerja nekoliko zanemarjen. Tudi Tomorijeva (2005) opaža, da so analize posameznikove osebnostne strukture običajno bolj usmerjene v povezovanje sedanosti s preteklimi dogodki in odnosi, redko pa vključujejo prvino prihodnosti, ki bi razložila, kako se značilnosti posameznikove osebnosti (in njegove motnje) izražajo v družinskih odnosih odraslega posameznika. Zadnji vidik želim osvetliti v tem prispevku in skozi sintezo teorij posameznih avtorjev predstaviti ključne poteze narcistične patologije, ki imajo pomemben vpliv na izoblikovanje odnosa med starši in otroki.

TEORIJE IN ŠTUDIJE NARCISIZMA

Podlago za razumevanje in razlago narcističnih motenj je predložil Freud (1914, v Bregar-Golobič 1990), ki je s svojim konceptom sekundarnega narcisizma razložil umik libida z objektov in njegovo preusmeritev v subjektov Jaz. To naj bi se zgodilo, kadar objekt ne zadovoljuje otrokovih osnovnih potreb. V poznejših delih Jaz in Ono (1987) ter Množična psihologija in analiza jaza (1981) Freud vpelje teorijo dveh gonov ter strukturno teorijo, ki sta zahtevali spreminjanje njegovih najzgodnejših idej. Odkrije je namreč, da investicije v Jaz ne pripadajo le seksualnim nagonom,

ampak še neki drugi energiji, nagonu smrti (Bregar-Golobič, 1990). Tako opusti preprosto delitev na nagone in zavest ter prizna nezavestne elemente ega in superega, pomen neseksualnih gonov (agresije in nagona smrti) ter povezanost superega in ida, superega in agresije (Lasch, 1986). Koncept narcizizma poveže z deseksualizacijo in nagonom smrti ter odkrije, da je narcizizem predvsem obramba pred agresivnimi, goni in ne samoljubje (Bregar-Golobič, 1990; Lasch, 1986).

Freudov model gona in strukture je dal izhodišča mnogo teoretikom. Med njimi so k sodobnemu razumevanju narcizizma največ prispevali Melanie Klein (1983, v Praper, 1996; Kernberg, 1984) s teorijo objektnih odnosov (govori o procesu ponotranjanja ter o pomembnosti onnipotence in grandioznosti v predstavah o sebi in objektu; narcistična objektna relacija dopušča izogibanje agresivnim občutkom, povzročenim s frustracijo, in vsakršnemu zavedanju zavisti), Donald Winnicott (1976, v Gostečnik, 2002, in Praper, 1996) z razlago procesa strukturiranja ega in formiranja selfa (izpostavi fenomen cepljenja selfa na pristni in lažni self), Heinz Hartmann (1973, v Praper, 1994; 1996) z egopsihologijo (preusmeri pozornost z ida na ego, loči ego in self ter poudari pomen nevtralizacije gonov), Margaret Mahler (1975, v Moškrič, 1993) z razlago procesa psihološkega rojstva (za razumevanje narcizma je ključna njena razlaga procesa separacije in individualizacije; vsaka podfaza v tem procesu daje pomemben prispevek k razvoju normalnega ali patološkega narcizizma) in Edith Jacobson (1964, v Kernberg, 1984) z integracijo teorije objektnih odnosov in strukturnega modela psihičnega aparata (govori o povezanosti med egom in selfom, konceptu selfreprezentacij ter o fragmentaciji selfa). Najvidnejša predstavnik, ki sta se poglobljeno in obširno lotila razumevanja in razlage narcističnih patologij, sta Otto F. Kernberg (1984) in Heinz Kohut (1990). Kernbergov model selfa, investiranega z libidinalnimi in agresivnimi goni, reši vprašanje povezanosti formiranja psihične strukture, razvoja selfa in razvoja gonov (Kernberg, 1984). Poudarja pomembnost diferenciacije normalnega selfa od patološkega (grandioznega) selfa narcističnih oseb, pri čemer je normalni self struktura, ki je integrirala komponente, investirane z libidom in agresijo, patološki

self pa vsebuje realni self (samozaznavanje subjekta kot posebnega, dejanskega bitja), idealni self (idealizirane podobe, ki jo ima subjekt o sebi) in idealne objektne reprezentacije (idealnega drugega, ki ga patološki narcis doživlja kot podaljšek), medtem ko so razvrednotene ali agresivno označene self- in objektne reprezentacije odcepljene, ločene, zatrte ali projicirane (Jogan, 2000; Kernberg, 1984; Žižek, 1985).

Kernberg (1984) podrobno opredeli tudi strukturne značilnosti narcistične osebnostne strukture ter ponudi diagnostične smernice za razločevanje med nevrotičnimi, borderline (narcističnimi) ter psihotičnimi osebnostnimi strukturami, pri čemer se osredotoči na stopnjo integracije identitete, tipe obrambnih mehanizmov, ki jih oseba uporablja, ter sposobnost za oceno realnosti. Medtem ko Kernberg (prav tam) v svojih teorijah poudarja, da študija narcisizma ne more biti ločena od študije gonov, libida in agresije ter internalizacije objektnih relacij, se Kohut (1971, 1978, v Jogan, 2000) v svojih proučevanjih narcisizma osredotoči skorajda izključno na self. Psihologija selfa, ki jo razvija Kohut kot povod za patologijo, ne pojmuje gonov in njihovega razvoja, temveč ranljivi in krhki self, ki potrebuje selfobjekt. Narcistične osebe tako ostajajo fiksirane na arhaične grandiozne konfiguracije sebstva in/ali na arhaične, precenjene, narcistično katekirane (,zasedene' z gonsko energijo) objekte (Kohut, 1990). Kadar otrok doživi narcistična razočaranja pri odrasli osebi, se idealizirana starševska podoba zadržuje v svoji nespremenjeni obliki in se ne preobrazi v psihično strukturo, ki regulira napetosti. Ker sta ves sijaj in vsa moč zdaj v idealiziranem objektu, se otrok počuti praznega in nemočnega, kadar je od objekta ločen, zato si prizadeva ostati z njim nenehno poenoten (prav tam). Selfobjekt je tako posebna funkcija objekta, deluje kot podaljšek ali privesek subjekta ter mu prek idealiziranega zrcaljenja nudi potrditev in okrepitev lastnih psihičnih sposobnosti. V taki patologiji so pretirani in neusmerjeni gonski izpadi ter manifestacije zgolj posledica neintegriranega selfa, in ne vzrok patologije (Jogan, 2000). Ravno ta del – izključevanje gonske teorije – je ena izmed večjih pomanjkljivosti, ki jih Kernberg (1984) očita Kohutovi teoriji. Kohutov psihični svet namreč vsebuje le idealizirane podobe selfa

in drugih (selfobjektov) ter nikjer ne omenja ‚slabih‘, frustrirajočih objektnih reprezentacij. Ta teoretična omejitev tako ne zna razložiti produkta medosebne relacije s ‚slabim‘ objektom, kar pa naj bi bilo ključno tako pri patološkem narcisizmu kot pri drugih oblikah resnih patologij (prav tam).

Poleg navedenih avtorjev, ki narcisizem proučujejo za klinične potrebe, ne moremo spregledati teorij tistih, ki so ga obravnavali s širšega zornega kota in ga skušali umestiti kot posledico družbeno-kulturnih sprememb. Po Laschevem (1986) mnenju skuša namreč vsaka družba na svoj način reševati univerzalne krize iz otroštva (ločevanje od matere, strah pred zapustitvijo in bolečino, ki jo povzroča tekmovanje z drugimi za materino ljubezen) in način, na katerega rešuje te probleme, ustvarja posebno obliko osebnosti. Značajske lastnosti narcisizma lahko torej povežemo z določenimi obrazci sodobne kulture, kot so močan strah pred smrtjo, spremenjen občutek za čas, fasciniranost s slavnimi osebnostmi, širjenje birokracije, terapevtskih ideologij, racionalizacije notranjega življenja, kulta potrošnje ter spremenjenega družinskega življenja in menjajočih se obrazcev socializacije (prav tam). Družina v sodobni družbi izgublja svojo proizvodno in reproduktivno vlogo, poleg tega pa staršem ne uspeva več vzgajati otrok brez pomoči profesionalnih strokovnjakov. Umik starševske avtoritete tako vsaja v mlado osebo značajske poteze, ki jih zahteva pokvarjena, permisivna, hedonistična kultura, v kateri gre za premik od vrednot superega (vrednote samoobvladovanja) k vrednotam ida (vrednote samougodja). To pa ne pomeni ukinitve superega, temveč razvoj strogega, kaznujočega superega, ki egu naloži visok standard slave in uspeha ter ga obsodi na divjo okrutnost, kadar ne uspeva doseči tega standarda (prav tam). Izumiranje starih tradicij samopomoči je načelo vsakodnevno sposobnost ljudi na mnogo področjih ter privedlo posameznika v odvisnost od države, korporacij in birokracije. Narcisizem naj bi predstavljal psihološko dimenzijo te odvisnosti (prav tam).

OPREDELITEV IN UMESTITEV NARCISISTIČNE MOTNJE

Praper (1994) pravi, da bi morali jasneje ločevati med t. i. zdravim narcisizmom, ki se kaže v dobrem samovrednotenju in samospoštovanju, ter narcističnimi motnjami osebnosti, kjer človek s samoidealizacijo in grandioznimi fantazijami o sebi prekriva prizadet občutek lastne vrednosti. Narcistične motnje so skupek trajnih osebnostnih potez, ki se formirajo kot obramba proti občutkom nesprejetosti, neljubljenosti in nemočne odvisnosti v otroštvu (Ilin, 1995).

Patološki narcisizem po mnenju Kernberga (1975, v Praper, 1994) rezultira iz hudih frustracij v fazi približevanja. Matere, ki so v tem obdobju fizično in emocionalno dosegljive, otroku močno olajšajo prehod skozi fazo, medtem ko utegnejo hiperprotektivnost, prepogosta svarila ali pa brezbriznost otroka močno zavreti (Praper, 1996). Ob zrcalnem odzivanju primarnega objekta (mame) ima pri razvoju narcistične motenosti pomembno vlogo tudi očetov lik. Če je prisoten, vabi v aktivnosti ter hkrati posreduje realnost, da vsega pač ne zmoremo, da pa je vredno vaditi in se učiti, kar otroku pomaga, da razvije ustrezen ideal ega. Odsoten, nedostopen oče pa otroka pušča ujetega v zrcalnem transferju simbiotične grandioznosti, ki ga ogroža ‚nevarni zunanji svet‘. O odsotnem očetu govorimo tudi, kadar se ta zliva z materinsko vlogo (Praper, 2005).

V neustreznih okoliščinah (ob odsotnosti frustracij ali ob pretiranih frustracijah) otrok obrambno reagira tako, da prekine navezanost na objekt in libido usmeri vase. To se zgodi v obdobju, ko konstantnost objekta še ni dosežena, libidne in agresivne investicije pa so razcepljene in nenevtralizirane (Filipič, 2000). Razcep kot obrambna reakcija povzroči fragmentacijo selfa na grandiozni in onipotentni zunanji lažni self ter na šibki, plahi in ranljivi notranji resnični self (Praper, 1994). Oseba bo tako navzven samozadostna, znotraj pa prazna, negotova in odvisna od narcistične oskrbe zunaj (prav tam).

Iz Kohutovih in Kernbergovih prispevkov lahko sklepamo, da moramo narcistično patologijo uvrstiti med težje patologije – med

nevrozami in psihozami, torej na raven borderline (mejno organizirana osebnostna struktura), kjer je self še nestabilen in zelo ranljiv, ločitveni procesi med selfom in objektom so nezreli, vsi psihični procesi pa delujejo ne zelo primitivni in nezreli ravni, čeprav sta vsaj delno ohranjena stik z realnostjo in določena stopnja socialne uspešnosti (Jogan, 2000). Kernberg (1978, v Česnik, 1994; Žižek, 1985) izpostavi štiri temeljne poteze borderline subjekta: šibkost ega ali jaza (prevladujejo primitivni nagoni kot so jesti, piti, spolno zadovoljstvo, prosto slehernega globljega čustva, oblast nad soljudmi in njihovo izkoriščanje ipd.); ‚regresija‘ k primarnim oblikam mišljenja; prevladovanje primitivnih obrambnih mehanizmov (razcep, projekcija, projekcijska identifikacija, zanihanje) in patološko razmerje do objekta (nezmožnost integriranja dobrih in slabih potez v enotno podobo objekta). Narcisizem zajema, nekoliko poenostavljeno, vse simptome borderline organizacije, tem pa je pridružen še patološki grandiozni self (Kernberg, 1984; Žižek, 1985), zato pri narcističnih osebah naletimo na višjo stopnjo koherentnosti selfa, medtem ko je za borderline osebnosti značilna fragmentacija selfa (Shaked, 1994).

V osnovi narcistične motnje je torej patologija selfa in objektnih odnosov (Ilin, 1995). V nadaljevanu se bom osredotočila na tiste značilnosti patološkega narcisizma, ki vplivajo na področje medosebnih odnosov, saj je njihovo razumevanje ključno za vsebino prispevka.

NARCISIZEM IN MEDSEBOJNI ODNOSI

Patologija objektnih odnosov pri narcističnih motnjah privede do difuzne identitete, ki se kaže kot nezmožnost integracije dobrih in slabih podob (sebstva ali objekta) v celoto zaradi nenevtraliziranih libidnih in agresivnih investicij. Dobri aspekti so tako projicirani v grandiozni self, medtem ko se slabi projicirajo v okolje (Ilin, 1995). Zaradi teh značilnosti narcis deli osebe v tri kategorije (Žižek, 1985): idealni drugi (tisti, od katerih pričakuje narcistično potrditev in delujejo kot podaljšek njegovega grandioznega selfa), sovražniki ali zarotniki (tisti, ki ogrožajo njegovo narcistično

uveljavitev) in masa vseh preostalih, lutke, naivneži (tisti, ki so tu le zato, da jih izkoristimo, zavržemo).

V medosebnih odnosih torej izstopata mehanizma idealizacije in razvrednotenja (Jogan, 2000). Kadar idealizirani drugi ne izpolni narcističnega pričakovanja, hitro izgubi svoj idealni status in je ponižan na raven naivne mase (če je sam doživel neuspeh) ali celo sovražnika (če je ponižal narcisizem osebe, če se zanj ni zmenil ipd.) (Žižek, 1985).

Patološki narcis ni zmožen empatije, saj v odnosih išče le narcistične potrditve. Vse, kar želi od partnerja, je nenehno napajanje njegovega grandioznega (torej hudo motenega, pomanjkljivega) samospoštovanja (Ziherl, 2005). Drugi se tako reducira na sveženj opisnih lastnosti, predvsem tistih, ki zadevajo narcistično zadovoljitev patološkega posameznika (Žižek, 1985). Dokler dobiva narcistične zadovoljitve, je narcis do drugih oseb zavzet in vznesen, ko dobička ni več, se prizadevna očarljivost v trenutku spremeni v popolno ravnodušje (Česnik, 1994). V takšnih odnosih ni pravila recipročnosti, saj narcistični subjekt vidi drugega kot osebo, ki je dolžna funkcionirati v vlogi manjkajočega selfobjekta brez predstave o tem, da bi moral sam kdajkoli ponuditi to, kar pričakuje od drugih. Partnerja dojema kot del selfa, zato ne zmore razumeti, da se partnerjeve potrebe lahko razlikujejo od njegovih (prav tam).

Narcistične osebe kljub vsemu v družbi po navadi dobro funkcionirajo, saj si ustvarijo socialno masko, sijočo podobo brezmejne veličastnosti, obdano s psihološko neprebojnimi zidovi (Golomb, 1992). Posameznike z narcistično osebnostjo tako pogosto najdemo na visokih družbenih položajih. S svojimi bleščečimi igralskimi nastopi in avtoritarnostjo, polni novih idej, znajo navdušiti ljudi ter si prilaščati njihovo zaupanje in sodelovanje (Bergant, 1992), toda pod površino, ki je pogosto očarljiva in ljubka, se skriva hladnost in krutost (Kernberg, 1984). Tako pogosto le najbližji spoznajo težke osebne pomanjkljivosti narcistične osebnosti: divje izbruhe jeze in celo nasilja, globoko zavist do drugih in neutemeljeno ljubosumje. Čustvena nestabilnost in nihanja razpoloženja vodijo do padanja iz ene skrajnosti v drugo; od ljubezni do sovraštva, od občudovanja do prezira (Kernberg, 1978, v Bergant, 1992). Človek z narcistično motnjo je slab ljubezenski partner,

saj je nezmožen zares ljubiti (Ziherl, 2005). Njegovi odnosi so površni – kadar mu drugi ne nudijo več tistega, kar pričakuje, se jih naveliča in se zateče v drug odnos (Jogan, 2000). Pogosto vzpostavlja odnose z drugimi narcističnimi osebami, ki jih doživlja kot enake, prav tako popolne, kot je on (Matjan, 1993). Tako ohranjajo udobno razdaljo, medtem ko si izmenjujejo geste občudovanja, ne zahtevajo pa nikakršnih emocionalnih izmenjav. Kadar partner ni narcističen, gre pogosto za partnerja z jasnimi depresivnimi potezami ali pa takšnega, ki v zakonu prevzema in izraža depresivne sestavine grandioznosti. Depresija je tako usmerjena navzven in narcis se počuti močnega ter nepogrešljivega (Rojšek, 2005). V nadaljevanju si bomo bolj podrobno ogledali, kako se opisane značilnosti narcistično zaznamovanih odnosov izražajo v odnosu narcističnega starša in otroka.

NARCISIZEM IN STARŠEVSTVO

Kot smo že ugotovili, se ‚negativni‘ vidiki narcisizma najmočneje izražajo ravno v odnosih z bližnjimi osebami. Družinski člani namreč narcisu pripadajo in so tam zato, da izpolnjujejo njegove potrebe (Golomb, 1992). Narcistične osebe prevzemajo vlogo tistega, ki s svojo grandioznostjo izvaja kontrolo nad drugimi, odreja družinski ritem in je s tem center pozornosti. Ob tem narcis zaradi **nezmožnosti empatije in potrebe po narcistični potrditvi** pred družinske člane postavlja zahteve, ki niso skladne niti z željami niti z značilnostmi teh oseb (Česnik, 1994). Ker je njegovo življenje organizirano okoli zanikanja negativnih občutkov o sebi in ohranjanja iluzije superiornosti, je družina narcisa prisiljena igrati podporne vloge. Če želijo z njim sobivati, nimajo druge izbire (Golomb, 1992). Pri otrocih narcis hitro zazna njihovo voljnost občudovanja in ni zmožen ločiti te otrokove razvojne potrebe po idealiziranju pomembnih oseb od realnosti (Tomori, 2005). V otrokovem občudovanju vidi zagotovilo zase in ob tem doživlja zadoščenje, hkrati pa tako občudovanje tudi zahteva. Tako postane **gratifikacija s strani otroka** vse pomembnejši vir potrditve lastnega pomena in veličine (prav tam). Iluzije idealizacije so

za narcisa na neki način adiktivne, za otroka pa postanejo neizogibne, saj čuti, da je to pravzaprav edini način povezave s staršem, ki ga bo sprejel le, če bo v teh iluzijah sodeloval (Gostecnik, 2002).

Mehanizem idealizacije deluje tudi v nasprotni smeri, seveda le dokler otrok zadovoljuje narcistične potrebe in zahteve starša. Mati tako pogosto že v nosečnosti fantazira o sebi kot o idealni materi in o otroku kot idealizirani objektu (Moškrič, 1993). Otroku je torej pripisana vloga, še preden je spočet, in ko je rojen, začne starš potrjevati svoje projekcije skozi interakcijo z otrokom (Golomb, 1992). Kadar narcis otroka idealizira, doživlja njegove talente kot mitske. Gre za pretiravanje, ki nakazuje, da doživlja otroka kot del sebe oziroma kot podaljšek lastnega grandioznega selfa (prav tam). Povprečnost ali izpolnjevanje splošnih meril takšnega starša ne zadovolji (Tomori, 2005). Praper (2005) omenja fenomen narcistične kulture starševstva, ki naj bi se pri nas razvila v zadnjih desetletjih. Največkrat se omenja kot razvajanje, permisivnost, kot pedocentrično (k otroku usmerjeno) starševstvo. Vendar ob podrobnejši analizi prepoznamo popolnoma obrnjeno sliko: otroka spočnemo z namenom, da uresničuje naše infantilne narcistične potrebe. Takšnemu – čudežnemu – otroku smo pripravljene organizirati ves prosti čas, postati mu moramo enakopravni prijatelji in investiramo v otroka vse, le da bo uresničil naše infantilne grandiozne in onipotentne narcistične potrebe. Narcistični starš namreč **otrokovih naravnih razvojnih potreb ni zmožen prepoznati in upoštevati**. Ne sprašuje se, zakaj so njegovi otroci neizmerno čudoviti (boljši kot katerikoli drugi) ali nesprejemljivo grozni (slabi v vseh pogledih) oziroma njegov pogled niha iz enega ekstrema v drugega (Golomb, 1992). Tako kot v vseh odnosih je tudi pri otroku narcis nezmožen integracije dobrih in slabih potez, ne doživlja ga kot enotno osebo, temveč ga reducira le na sveženj opisnih lastnosti. Mehanizem idealizacije zato pogosto zamenja **mehanizem razvrednotenja**, kadar otrok doživi neuspeh ali s svojo podobo ne izpolni starševskih meril. Narcistični starš takrat izrazi odpor do otroka v obliki neusmiljene kritik in stroge kazni, okrepitev nadzora in še izrazitejše potrebe po moči (Tomori, 2005). Ob tem se pojavlja tudi **grožnja z odtegotvanjem ljubezni**, ki je glavni vzgib zahteve po podreditvi:

„Če ne boš to, kar potrebujem, zame ne obstajaš več.“ (Gostečnik, 2002.) Vsakič, ko torej otrok ne izpolni materinih idealov, preide iz vloge popolnega v vlogo ‚popolnoma slabega‘ objekta in izgubi materino ljubezen (Moškrič, 1993).

Z zahtevo po simbiotični uniji narcistični starš predvideva, da bodo njegove percepcije in percepcije otroka identične. Tako pogosto prihaja do **osmotskih pričakovanj**, saj narcistični starš ne prepozna psiholoških mej med sabo in otrokom. Od otrok pričakuje, da bodo tako srečni ali žalostni, kot je on sam. Če je otrok srečen, kadar je narcis žalosten, se to razume kot znak neloyalnosti in neobčutljivosti (Golomb, 1992).

Nesposobnost narcističnega starša za razvijanje stabilnega in funkcionalnega partnerskega odnosa otroka prikrajša za možnost, da bi iz odnosa črpal občutja varnosti in smisla (Tomori, 2005). Lahko pride tudi do situacije, ko narcistični starš **uporabi otroka kot nadomestek partnerja** in od njega pričakuje izpolnjevanje tistih želja, ki jih partner ne more izpolniti (Lowen, 1985). Lowen (prav tam) navaja, da gre po navadi za doživetje romantičnosti in poda primer narcistične matere, ki s svojim sinom deli svoje zasebne občutke in misli, pri njem išče razumevanje, fantu je lahko celo dovoljeno opazovati mater pri oblačenju in pomagati pri lepoticenju. To pogosto vodi v **zapeljevanje**, saj narcistična oseba ne zazna možnega prehoda v erotično osvajanje (Tomori, 2005). Vse navedeno v splošnem drži tudi za odnos med očetom in hčerjo, vendar je pomembno poudariti, da mati pogosteje zagotavlja dominantnejšo skrb, ki zaznamuje otrokov zgodnji svet, zato je vpliv narcističnega očeta v času, ko si otrok izoblikuje občutek za self, manjši kot vpliv narcistične matere (Golomb, 2002). Situacija je lahko še slabša, kadar narcistična mati ostane sama z otrokom, ker nikoli ni sprejela svojega partnerja ali ker jo je on zapustil. V takšnih okoliščinah se otrok kaj kmalu znajde v zmedenem in grozečem svetu – ne le v fantazijah, temveč tudi v realnosti (Moškrič, 1993).

Če ni zapletov med nosečnostjo, porodom in v prvih mesecih po rojstvu, ima otrok sicer možnosti za dokaj dobro simbiotsko diado z materjo. Problem se pogosto pojavi, ko preraste prve razvojne potrebe na poti k separaciji – individuaciji (prav tam).

Narcistična mati namreč ni zmožna upoštevati otrokovih potreb po avtonomiji in individualnosti. **Ločitev otroka ogrozi njen narcizem**, zato mora odpraviti vsako oviro na poti k ločenosti (Golomb, 1992). Včasih je narcistična mati zmožna gojiti pristne občutke le do malega ojdipskega dečka (očeta običajno omalovažuje, starejše otroke pa emocionalno ,izpušča' ali jih ambivalentno pootroči). Ta odnos je zelo močan in povečuje otroka tudi po obdobju, ki odgovarja razvojni fazi in otrokovim potrebam. Šele ob pričakovanju drugega otroka mati v tega preusmeri narcistični libido in ga s travmatično naglostjo umakne iz prejšnjega (Kohut, 1990).

Mnogo strokovnjakov opozarja na problem (simbolne ali dejanske) **odsotnosti očetovske figure** v današnji družbi. Mati tako postane dominanten starš, njena premoč pa se v glavnem občuti v otrokovih fantazijah, ne toliko v vsakdanjem življenju (Lasch, 1986). Mnogo materinskih funkcij so namreč prevzeli strokovnjaki zunaj družine, mati pa pogosto opravlja tiste, ki so ji ostale, tako, da to ni skladno z otrokovimi potrebami, temveč z vnaprej ustvarjenim **idealom materinstva** (prav tam). Identitetno šibka mati tako išče oporo v otroku, hkrati pa skuša nadomestiti otroku manjkajočega očeta in se tako prilagoditi družbeno odrejenim standardom idealnega materinstva (Lasch, 1986; Hočevar in Zorc-Maver, 1989). **Otroka veže nase** in ga obsipa z nenehno, a površno pozornostjo ter poskusi, da bi se počutil zaželenega in posebnega. Otrok si tako predstavlja, da je mati očeta pogoltnila, ga kastrirala in goji grandiozne fantazije, da ga bo zamenjal s tem, ko bo postal slaven ali se bo vezal z nekom, ki predstavlja falično vrsto uspeha, skozi to pa bo dosegel ponovno združenje z materjo (Lasch, 1986).

Lewis (1992, v Praper, 2005) opozori tudi na specifične razlike v narcisizmu pri ženskah in moških, ki so povezane s socialno vlogo. Ženske naj bi bile tako bolj orientirane na **princip ,being'** (izražajo pretirano potrebo po grandioznosti, glamurju, idealni lepoti in ljubezni), medtem ko so moški bolj usmerjeni v **princip ,doing'** (dokazovanje na storilnostnem področju, pehanje za dosežki). Za prvi princip je značilen narcisizem s poudarjeno grandiozno komponento, medtem ko je pri principu ,doing' poudarjena raven

omnipotentnosti. Te razlike naj bi se kazale tudi v odnosu do otrok. Ženske namreč pogosteje pritisnejo na otroka z globalnim zasramovanjem njegovega bistva, da osramočeni postane ubogljiv, medtem ko moški pogosteje kritizirajo neaktivnost ali napake, povezane s prakticiranjem (Praper, 2005).

Odraščanje z narcističnim staršem je torej za otroka izjemno težko, saj večina njegovega naravnega vedenja naleti na nestrižnanje, kljub vsemu pa dolgo ostaja pod starševskim vplivom (Golomb, 1992).

Naj za konec le še na kratko opredelim dve razvojni strategiji, ki jih različni avtorji (Kohut, 1990; Praper, 2005; Rappoport, 2005) navajajo kot način prilagoditve otroka na odnos z narcističnim staršem. V prvem primeru lahko otrok napihne diferencirani self tako, da ne potrebuje drugega. Patološka raven te strategije se kaže v ekshibicionistični grandioznosti in omnipotentnosti, kar so značilne poteze narcistične osebnosti, druga strategija pa privede do nastanka senzitivne psihološke nadstrukture z neobičajno sposobnostjo prepoznavanja in predelave psiholoških procesov v drugih ljudeh. To se izraža kot podredljivost, zlivanje, pomanjkljiva individualizacija in celo mazohizem (Praper, 2005).

SKLEP

Raziskave in razprave o patološkem narcizmu postavljajo strokovnjake socialnih, pedagoških in psiholoških ved pred nove izzive, hkrati pa silijo k kritičnem razmisleku o smernicah in vrednotah sodobne družbe. Glede na porast narcističnih motenj, na katerega opozarja mnogo sodobnih avtorjev, je poznavanje različnih vidikov izražanja narcistične patologije še kako pomembno. Enega od vidikov sem želela raziskati in predstaviti v tem prispevku.

Ugotovitve kažejo na to, da narcistična patologija starša močno zaznamuje odnos med staršem in otrokom ter je posledično velika ovira za zdrav psihosocialni razvoj otroka. Kljub temu je pomembno poudariti, da oblikovanje osebnosti poteka ob mnogo dogajanjih in mnogo pomembnih osebah. Golomb (1992) tako poudarja, da lahko drugi ljudje v otrokovem življenju, kot so

ljubeči sorodniki, prijatelji in empatični učitelji, prevzamejo vlogo neke vrste ‚terapevta‘ in omilijo škodljiv vpliv starševne narcistične patologije. V tem delu lahko izpostavimo tudi vlogo socialnega pedagoga, ki je zmožen s poznavanjem problematike, specifičnimi znanji in izbiro ustreznih intervencij ponuditi otroku možnost izkušnje drugačnega odnosa ter ustvariti pogoje za razvijanje zdravega, pristnega občutka lastne vrednosti.

LITERATURA

- Bergant, M. (1992). Narcisizem sodobnih časov – nova vzgojna ter družbena težava. *Sodobna pedagogika*, 43 (3/4), str. 175–181.
- Bregar-Golobič, K. (1990). Freudov(sk)a „vpeljava narcizma“. *Antrophos*, 22 (1/2), str. 122–141.
- Česnik, S. (1994). Narcisistični partnerski odnos – značilnosti in psihoterapevtske možnosti. V: F. Peternel, M. Kramar, R. Korenjak, R. (ur.), *Srečanja psihoterapevtov 1, Zbornik psihoterapevtske sekcije Slovenskega zdravniškega društva: 1990–93* (str. 257–265). Ljubljana: Psihoterapevtska sekcija Slovenskega zdravniškega društva.
- Filipič, B. (2000). Moč in nemoč v luči narcisizma: primer pacientke v skupinski analitični psihoterapiji. V: P. Praper (ur.), *Moč: transfer in kontratransfer v psihoterapiji: zbornik prispevkov* (str. 137–150). Ljubljana: Združenje psihoterapevtov Slovenije.
- Freud, S. (1987). *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Golomb, E. (1992). *Trapped in the mirror*. New York: W. Moroow & co.
- Gostečnik, C. (2002). *Sodobna psihoanaliza*. Ljubljana: Brat Francišek: Franciškanski družinski inštitut.
- Hočevar, A. in Zorc - Maver, D. (1989). Pojav narcizma kot družbene oblike subjektivnosti. *Iskanja: Vzgoja prevzgoja*, 6 (7/8), str. 13–22.
- Ilin, B. (1995). Značilnosti in razvoj patološkega narcizma. *Psihološka obzorja*, 4 (1/2), str. 85–98.

- Jogan, H. (2000). Narcistična patologija: Nihanje med omnipotenco in potenco. V: P. Praper (ur.), *Moč: transfer in kontratransfer v psihoterapiji: zbornik prispevkov* (str. 39–52). Ljubljana: Združenje psihoterapevtov Slovenije.
- Kernberg, O. (1984). *Severe Personality Disorders: Psychotherapeutic Strategies*. New Haven, London: Yale University Press.
- Kohut, H. (1990). *Analiza sebstva*. Zagreb: Naprijed.
- Lasch, C. (1986). *Narcistička kultura*. Zagreb: Naprijed.
- Lowen, A. (1985). *Narcissism: denial of the true self*. New York: Macmillan publishing.
- Matjan, P. (1993). Some characteristics of adult patients with narcissistic disorders. V: J. Musek (ur.), *III. Alps - Adria Symposium of Psychology* (str. 192–196). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Moškrič, B. (1993). Mother with borderline or narcissistic personality organizations – what about the personality development of her children. V: J. Musek (ur.), *III. Alps - Adria Symposium of Psychology* (str. 36–37). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Praper, P. (1994). Narcisistične in borderline motnje osebnosti. *Psihološka obzorja*, 3 (1), str. 81–91.
- Praper, P. (1996). *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.
- Praper, P. (2005). Narcisizem in sram, V: M. Srpak (ur.), *Narcisizem: 5. ormoško srečanje: zbornik* (str. 73–83). Ormož: Psihiatrična bolnišnica.
- Rappoport, A. (2005). *Co-Narcissism: How We Accomodate to Narcissistic Parents*. Pridobljeno s svetovnega spleta dne 15. 6. 2008: <http://www.alanrappoport.com/pdf/Co-Narcissism%20Article.pdf>.
- Rojšek, J. (2005). Narcisizem, bolečina in delazmožnost. V: M. Srpak (ur.), *Narcisizem: 5. ormoško srečanje: zbornik* (str. 29–43). Ormož: Psihiatrična bolnišnica.
- Shaked, J. (1994). Narcissism and object love. V: F. Peternel, M. Kramar, R. Korenjak (ur.), *Srečanja psihoterapevtov. 1, Zbornik psihoterapevtske sekcije Slovenskega zdravniškega društva:*

- 1990–93 (str. 281–288). Ljubljana: Psihoterapevtska sekcija Slovenskega zdravniškega društva.
- Tomori, M. (2005). Narcisizem in starševstvo. V: M. Srpak (ur.), *Narcisizem: 5. ormoško srečanje: zbornik* (str. 14–18). Ormož: Psihiatrična bolnišnica.
- Ziherl, S. (2005). Narcisizem v partnerskem odnosu. V: M. Srpak (ur.), *Narcisizem: 5. ormoško srečanje: zbornik* (str. 23–28). Ormož: Psihiatrična bolnišnica.
- Žižek, S. (1985). Patološki narcis kot družbeno nujna forma subjektivnosti. *Družboslovne razprave*, 2 (2), str. 105–141.

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET NOVEMBRA 2012.